

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-166.2026.01>

УДК 378.091.322 - 051:78

Атрощенко Тетяна Олександрівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної,
початкової освіти та освітнього менеджменту,
Мукачівський державний університет
orcid.org/0000-0003-4595-1662
email: tatiyana05071976@gmail.com

Бондар Тамара Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівський державний університет
orcid.org/0000-0001-9484-9336
email: tamara_bondar@yahoo.com

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-МУЗИКАНТІВ ДО ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛАХ МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ

У науковій статті комплексно розглядається процес становлення мистецьких шкіл в Україні як фундаментального чинника фахової підготовки майбутніх педагогів-музикантів до художньо-педагогічної діяльності.

Значна частина дослідження присвячена ретроспективному аналізу провідних музичних осередків. Детально висвітлюється діяльність Київської середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату імені М. Лисенка, її тісний зв'язок із Національною музичною академією України та вагомий внесок у формування вітчизняної виконавської традиції на засадах індивідуалізованого підходу.

Зокрема, досліджено традиції Одеської та Київської шкіл з особливим наголосом на новаторських методах П. Столярського, що базувалися на фізіологічній природності ігрових прийомів. Розглянуто історію Чернівецької школи, починаючи від культурно-освітньої діяльності А. Гржималі у XIX столітті до плеяди сучасних видатних викладачів. Також проаналізовано становлення Львівської школи, яка історично формувалася під потужним впливом передових європейських традицій Л. Ауера та О. Шевчика, і Закарпатської школи, що свого часу увібрала чеський педагогічний досвід та продовжує успішно розвиватися на базі сучасних закладів вищої та фахової передвищої освіти.

На основі узагальнення викладеного матеріалу авторами виокремлено низку ключових

чинників успішної інструментальної підготовки педагога-музиканта. До них належать розуміння анатомо-фізіологічних складових виконавського апарату, відчуття свободи при виконанні, міцний зв'язок слухової та рухової сфер, гнучка індивідуалізація навчання з поетапним збільшенням обсягу тренувального процесу, грамотне планування самостійної роботи, розвивальне навчання, а також нерозривне поєднання художнього й технічного розвитку.

У підсумку автори резюмують, що вітчизняна музична культура має глибоке історичне коріння, а розгалужена мережа мистецьких шкіл різного рівня виступає надійним і незамінним трампліном для професійного становлення художньо зрілих викладачів нової генерації.

Ключові слова: мистецькі школи, інструментальне виконавство, виконавська майстерність, українська музична культура, педагогіка.

Період зламу століть став точкою глибоких трансформацій у культурному та освітньому просторі України. Після здобуття незалежності мистецька освіта отримала нові можливості для національного самовизначення, інтеграції у світовий мистецький контекст та оновлення педагогічних підходів. Особливу роль у цьому процесі відіграли спеціалізовані навчальні заклади (музичні школи, школи мистецтв), які стали не лише осередками початкової мистецької освіти, а й важливими центрами професійного зростання педагогів-музикантів. У сучасних умовах мистецькі початкова мистецька освіта, школи виступають чинником формування та розвитку виконавської майстерності педагогів, адже поєднують освітню, творчу та концертну діяльність [2].

У Положенні про мистецьку школу, затвердженому 09 серпня 2018 року Наказом Міністерства культури України № 686 зазначається, що «функціонування мистецької школи призначене для досягнення таких результатів:

- здобуття спеціалізованої мистецької освіти;
- організація освітнього процесу, який забезпечує набуття учнями спеціальних знань, творчого досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активного мистецького навчання, формування теоретичних і практичних компетентностей різних видах мистецтва;
- створення комфортних умов для самореалізації кожного здобувача спеціалізованої мистецької освіти;
- долучення до класичного та народного мистецтва, залучення різних верств населення різних вікових груп;
- задоволення потреб українців у культурно-мистецькому продукті, здобутті додаткових творчих компетентностей у сфері мистецтва, пробудження жаги до творчого спілкування з та опанування різними мистецькими практиками;
- розвиток талантів у обдарованих дітей раннього віку, набуття ними мистецьких знань та умінь;
- впровадження провідних методик у сфері інклюзивної мистецької освіти дітей з особливими освітніми потребами;
- виховання у молодого покоління України поваги до української ідентичності, народних звичаїв, традицій, національних цінностей України;

– здійснення організаційної інформаційно-методичної та творчो-мистецької роботи [7].

Київська середня спеціалізована музична школа-інтернат імені М. Лисенка – державний мистецький заклад у Києві, що забезпечує поєднання повної загальної середньої освіти з поглибленою професійною музичною підготовкою для обдарованих дітей. Заснована у 1934 році, школа стала одним із ключових центрів формування української виконавської традиції та ранньої професіоналізації музикантів.

Із часу свого заснування заклад позиціонувався як спеціалізована освітня інституція нового формату – середовище, у якому гармонійно поєднувалися загальноосвітні предмети з поглибленою індивідуальною підготовкою за музичним фахом. У другій половині ХХ століття школа фактично набула статусу своєрідної «молодшої академії», забезпечуючи ґрунтовну професійну базу для подальшого навчання у провідних музичних закладах вищої освіти. Саме в її межах сформувалася ефективна модель безперервної мистецької освіти, яка поєднувала академічну системність із раннім залученням учнів до активної концертної практики та сценічного досвіду [4].

Тісний історичний і професійний зв'язок школи з Національною музичною академією України імені П. І. Чайковського забезпечує спадкоємність виконавської та педагогічної традиції. Багато викладачів школи є випускниками або викладачами академії, що сприяє збереженню високих стандартів інструментальної підготовки та єдності методичної школи.

Освітня модель закладу ґрунтується на індивідуалізованому підході: учні мають кілька індивідуальних занять на тиждень зі спеціальності, а також вивчають ансамбль, оркестр, камерний клас, музично-теоретичні дисципліни. Така система дозволяє вже в підлітковому віці досягати рівня виконавської майстерності, що відповідає вимогам міжнародних конкурсів. Водночас школа забезпечує повноцінну загальноосвітню підготовку, що дає змогу випускникам обирати різні траєкторії подальшого розвитку.

У структурі школи провідними є фортепіанний, струнний та духовий відділи. Фортепіанна школа відзначається увагою до культури звуку, стилістичної точності й глибокого аналізу музичного тексту. Струнні класи розвивають кантиленність, ансамблеву взаємодію та оркестрове мислення. Духові та ударні інструменти активно розвиваються, розширюючи можливості оркестрової практики й формуючи колективну виконавську культуру.

Важливою складовою навчального процесу є системна концертна діяльність. Учні регулярно виступають у концертних залах Києва, беруть участь у всеукраїнських і міжнародних конкурсах та фестивалях. Концертна практика є не лише підсумком навчання, а й його органічною частиною, що формує сценічну витримку, відповідальність і художню зрілість.

Серед видатних випускників школи відомі такі імена: І. Шамо, Я. Френкель, В. Кожухар, Н. Штаркман, Ю. Ситковецький, В. Шаїнський, Л. Дичко, Р. Лисенко, Л. Цвірко, О. Рябов, В. Охрименко, В. Антонов, М. Степаненко, Є. Ржанов, М. Петухов, О. Козиненко, О. Безуглий, В. Горань,

О. Клічевський, Г. Черненко, Д. Коваленко, М. Сук, В. Потапов, В. Тюрін, В. Шамо, О. Лифоренко, Ю. Кот, А. Мельников, А. Вінокуров, В. Бродський, В. Шевель, К. Стеценко, С. Шотт, О. Ясько, В. Борисов, В. Кошуба, О. Дмитренко, В. Бистряков, О. Злотник, В. Селівохін, Т. Петриненко, П. Зібров, Г. Татарченко, та багато інших.

На початку ХХІ століття школа активно інтегрується у міжнародний мистецький простір: проводяться майстер-класи запрошених викладачів, реалізуються творчі обміни, учні беруть участь у закордонних конкурсах. Це сприяє оновленню виконавських підходів, розширенню репертуару та підвищенню конкурентоспроможності випускників.

Сьогодні школа імені М. Лисенка зберігає статус одного з провідних закладів передвищої мистецької освіти України. Вона поєднує традицію й сучасність, академічну вимогливість і підтримку творчої індивідуальності, формуючи не лише технічно підготовлених виконавців, а й самостійних художніх особистостей.

Необхідно наголосити, що у другій половині ХХ століття остаточно сформувалася українська скрипкова школа, яка за порівняно короткий період завоювала всесвітнє визнання. Її представники – Д. Бертьє, О. Горохов, О. Манілов, П. Макаренко підготували перших лауреатів і дипломатів Міжнародних та Всесоюзних конкурсів – А. Мельникова, А. Вінокурова, З. Зелінського, В. Бродського, Т. Печеного. Новий період в розвитку скрипкової педагогіки розпочався з діяльності О. Криси, Ю. Мазуркевича, Б. Которовича К. Стеценка та Ю. Башмета, які принесли нові ідеї, сучасну методику виховання музиканта-скрипаля, зробили вагомий внесок у методику викладання гри на скрипці. Ці ідеї знайшли втілення у методиці скрипкового навчання, яку розробив В. П'ятигорський. Таким чином, можна зробити висновок, що українська скрипкова школа ХІХ-ХХ століття підготувала міцний ґрунт для становлення сучасної професійної підготовки скрипалів, з методичної точки зору чудовим дитячим педагогом, який виховав цілу плеяду юних скрипалів, лауреатів Всесоюзних і Міжнародних конкурсів, був П. Столярський. Він знайшов метод, який відповідав фізіологічним законам діяльності людського організму. Його педагогічна система базувалася на принципах природності усіх ігрових прийомів. Він упроваджував ці принципи з життя через «гру в скрипку» з юними музикантами та вів їх до найвищих проявів віртуозності. Допомогало педагогу в цьому прекрасне знання природи звуковидобування на скрипці, а звідси й наявність технічних прийомів гри. При цьому успіх його педагогічних ідей підкріплювався прекрасним відчуттям майстра-психолога, вмінням впливати на учня, зацікавити його роботою над удосконаленням своєї гри. Учнями П. Столярського були всесвітньо відомі скрипалі-віртуози, такі як Д. Ойстрах, С. Рурер, Н. Мільштейн, Л. Коган [3].

У свою чергу, історія виникнення чернівецької скрипкової школи та скрипкової педагогіки цього регіону бере свій початок в 1862 році, саме тоді «Товариство плекання музики на Буковині» відкрило найпершу музичну школу в Чернівцях. Керівниками цього навчального закладу, в різні епохи діяльності,

були Франц Пауер, Йозеф Звонічек і Адальберт Гржималі.

Особливо варто відзначити діяльність скрипаля, композитора, піаніста, викладача та громадського діяча Адальберта Гржималі, який вніс значний вклад в розвиток чернівецької скрипкової школи. Саме він був керівником одразу декількох відділень музичної школи: скрипки, фортепіано, співу та гармонії. Крім цього Гржималі займав посаду керівника хору, симфонічного оркестру, чоловічого хору та струнного квартету. Задля того, щоб збагатити чернівецьку музичну фундацію, було прийнято рішення підсилити викладацький колектив молодими спеціалістами. Саме задля цього Адальберт Гржималі неодноразово подорожував до найбільших музичних центрів Європи, в пошуках високопрофесійних музикантів, які погодилися б займатися викладацькою діяльністю в Чернівцях. Не дивлячись на всю складність поставленого завдання, А. Гржималі вдалося налагодити необхідні контакти та запросити до Чернівців викладачів високого професійного рівня.

Завдячуючи таким професійним рішенням у 1905 році в Чернівцях було відкрито першу українську професійну музичну школу ім. М. Лисенка, яка здійснювала свою роботу за адресою нинішнього Українського народного дому, а в 1924 році розпочала свою діяльність Чернівецька консерваторія музики та драматичного мистецтва, яка функціонувала в приміщенні нинішнього Чернівецького коледжу мистецтв ім. С. Воробкевича. В 1940 році було відкрито ще два музичні навчальні заклади, які замінили вищезгадані – це Дитяча музична школа № 1 та Чернівецьке музичне училище. Викладачем по класу скрипки був професор І. Пирля. Серед його випускників безперечно варто відзначити Юрія Гіну – народного артиста України, голову об'єднання композиторів Буковини, члена правління й президії Чернівецького обласного відділення Національної всеукраїнської музичної спілки, лауреата літературно-мистецької премії імені С. Воробкевича, відмінника освіти України та професійного педагога-скрипаля, який 24 роки працював викладачем у Чернівецькому музичному училищі та 49 років – у дитячій музичній школі № 1.

У повоєнні часи, після відновлення функціонування Чернівецького музичного училища, викладацьку роботу по класу скрипки продовжили Талал Гертруда Абрамівна та Самарін Володимир Іліч, який також заснував у 1958 році струнний квартет, що працював як концертна одиниця Чернівецької філармонії. Цей період став добою відродження мистецтва в Чернівцях та дав поштовх для розвитку чернівецької школи гри на скрипці. Беззаперечними корифеями чернівецької школи були та залишаються: С. Островський, А. Гольдман, Ю. Бруєвич, В. Романова, Д. Степановський Я. Зельцер, Р. Вайнштейн, С. Талісман, М. Очесальський. Та О. Павлов, який будучи завідуючим відділу струнно-смичкових інструментів провів реорганізацію навчального процесу, ввів обов'язкові здачі технічних заліків щомісячно, налагодив взаємозв'язок викладачів відділу з мистецькими школами та заклав фундамент для значного розвитку професійного рівня відділу.

Сьогодення чернівецької скрипкової школи – це непересічні та яскраві індивідуальності, професійні педагоги. Безцінний досвід та знання у різних

мистецьких закладах Чернівців продовжують передавати чудові викладачі: Л. Мартинюк, Н. Лютова, А. Гамова, Ю. Панчак, М. Гакман, В. Паранюк, В. Колов, Л. Шапко, О. Максименко, П. Чеботов, В. Чітідзе та багато інших чудових викладачів, а також їхніх випускників, які продовжили педагогічну й виконавську діяльність у різноманітних мистецьких закладах.

Львівська скрипкова школа та скрипкова педагогіка формувалися завдяки педагогічній практиці багатьох музикантів, котрі транслювали певною мірою спільні уявлення, оскільки головними джерелами запозичень були школи Л. Ауера та О. Шевчика. Однак індивідуальне передавання отриманих від даних митців знань кожним скрипалем, постійний обмін досвідом між ними, обумовили створення власної інформаційної скарбниці та виховання українських виконавців і наставників, які продовжували передавати естафету як у вітчизні, так і за її межами. Не випадково скрипкове мистецтво Галичини теж зацікавлює музикознавців, адже «розмотування» своєрідного «клубка» переплетених традицій вимагає окремих детальних досліджень з висвітленням творчої біографії тієї чи іншої особистості [8].

У свою чергу, на Закарпатті розвиток мистецької освіти мав відносну свободу та підтримку влади. Фахова підготовка в галузі музики сприяла ефективному розвитку музичного мистецтва. Підготовка музикантів здійснювалася якісно і швидко завдяки наповненню змісту навчання предметами мистецького циклу у навчальних закладах різного типу. Обов'язковим була гра на музичних інструментах. У регіоні створювалися музичні школи різного типу. У м. Ужгороді на кошти міської влади та відомого скрипаля Нандора Плотені успішно провадила свою діяльність міська музична школа.

На основі передового педагогічного досвіду чеських учителів у музичних школах Закарпаття навчання здійснювалося на різних рівнях. Перший – початковий рівень навчання – давав змогу учням опанувати гру на музичному інструменті (великою популярністю серед краян користувався струнний відділ), отримати певні знання з музичної грамоти, сольфеджіо і набути навичок колективного музикування.

Другий – вищий, – окрім вищеназваних дисциплін, передбачав вивчення гармонії, історії світової музики, музичних форм, естетики, методики, психології, педагогіки та дидактики. Після закінчення повного курсу випускник музичної школи отримував свідоцтво, яке дозволяло йому займатись педагогічною діяльністю в аналогічних навчальних закладах або вступати на навчання до консерваторії.

Сучасна скрипкова педагогіка розвивається в Ужгородському коледжі ім. Дезидерія Задора та Мукачівському державному університеті. Цьому сприяють педагогічні пошуки викладачів та місцевих концертуючих музикантів-виконавців.

Таким чином, орієнтуючись на погляди сучасних науковців та педагогів-методистів, можемо виділити такі чинники успішної підготовки педагогів-музикантів до художньо-педагогічної діяльності в процесі інструментальної

підготовки:

- 1) взаємозв'язку анатомо-фізіологічних складових виконавського апарату;
- 2) відчуття свободи і зручності при виконанні;
- 3) залежності слухової та рухової сфер, які засновані на художньо-образних уявленнях;
- 4) індивідуального підходу для формування виконавського апарату на основі поетапного збільшення обсягу тренувального процесу, з одного боку, і економії матеріальних ресурсів з іншого;
- 5) планування організації самостійного і навчально-репетиційного процесів з урахуванням методично доцільного розподілу матеріалу від простого до складного;
- 6) розвивального навчання;
- 7) поєднання художнього і технічного розвитку.

Отже, можна з впевненістю сказати, що роль мистецьких шкіл у становленні педагогів-музикантів значна. Україна завжди була країною, в якій музиці відводилася особлива роль. З давнини спів та гра на музичних інструментах супроводжували все життя українця. Як обрядова культура древніх слов'ян-язичників, так і християнська релігійна служба тісно пов'язана з музичним мистецтвом. Для українського народу музика була не лише елементом розваги, але й носила сакральне значення. Досліджуючи українську музичну народну творчість неможливо не дивуватися й не зачаровуватися простотою, глибиною та неймовірною мелодійністю українських пісень. І хоча, гортаючи сторінки історії, неможливо знайти прізвища цих мільйонів геніальних народних авторів, все ж можливо почути їхні роздуми та переживання, пізнати свою історію та відчути зв'язок поколінь. А становлення професійної музичної освіти неможливо уявити без розкішного суцвіття шкіл мистецького спрямування, які є певним трампліном для професійного старту педагогів-музикантів.

Використана література:

1. Андрейко О. І. Виконавська культура скрипаля: теорія та методика формування. Львів : Галицька видавнича спілка, 2013
2. Дряпіка В. І. Аксіологічний аспект професійно-педагогічної підготовки вчителя музики. *Наук. записки Ніжинського держ. пед.унів-ту імені Миколи Гоголя. Псих.-пед. науки*, 2, 2003. С. 9-11.
3. Історія та сучасність [Електронний ресурс] / Школа Столярського : Одеська середня спеціалізована музична школа-інтернат імені професора П. С. Столярського. URL : <https://stolyarskogo-school.blogspot.com/p/blog-page.htm>
4. Київський державний музичний ліцей імені М. В. Лисенка. URL : lysenko-school.kiev.ua
5. Павлишин С. Львівські музиканти та «празька школа». Союз Українських Професійних Музик у Львові : матеріали і документи. Львів, 1997. С. 15-18.
6. Павлова В. В., Дідок С. В. До проблеми скрипкового виконавства: історичний аспект. *Молодий вчений*. 2017. С. 67-72.
7. Положення про мистецьку школу від 09 серпня 2018 року Наказ Міністерства культури України № 686.
8. Ядловська З. Г. Скрипковий інструменталізм: еволюція розвитку. Традиційне музикування українців у європейському просторі : матеріали III 106 міжнар. наук.практ. конф., 11 -12 жовтня 2007р. Київ : ДАККіМ, 2008. С.143.

R e f e r e n c e s :

1. Andreiko O. I. (2013). Vykonavska kultura skrypalia: teoriia ta metodyka formuvannia. [Performance culture of a violinist: theory and method of formation]. Lviv : Halytska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
2. Dryapika V. I. (2003). Aksiolohichniy aspekt profesiino-pedahohichnoi pidhotovky vchytelia muzyky [Axiological aspect of professional and pedagogical training of a music teacher]. *Nauk. zapysky Nizhynskoho derzh. ped.univ-tu imeni Mykoly Hoholia. Psykh.-ped. nauky*, 2. S. 9-11 [in Ukrainian].
3. Istoryia ta suchasnist' [History and modernity]. [Elektronnyy resurs] / Shkola Stolyars'koho : Odes'ka serednya spetsializovana muzychna shkola-internat imeni profesora P. S. Stolyars'koho. URL : <https://stolyarskogo-school.blogspot.com/p/blog-page.htm> [in Ukrainian].
4. Kyivskiy derzhavnyi muzychnyi litsei imeni M. V. Lysenka [Kyiv State Musical Lyceum named after M. V. Lysenko]. URL : lysenko-school.kiev.ua
5. Pavlyshyn S. (1997) Lvivski muzykanty ta «prazka shkola». Soiuz Ukrainskykh Profesiinykh Muzyk u Lvovi : Materialy i dokumenty [Lviv musicians and the «Prague school». Union of Ukrainian Professional Musicians in Lviv: materials and documents]. Lviv, S. 15-18.
6. Pavlova V. V., Didok S. V. (2017) Do problemy skrypkovoho vykonavstva: istorychnyi aspekt [To the problem of violin performance: a historical aspect]. *Molodyi vchenyi*, S. 67–72.
7. Polozhennia pro mystetsku shkolu vid 09 serpnia 2018 roku Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy № 686 [Regulations on the Art School of August 9, 2018 Order of the Ministry of Culture of Ukraine No. 686].
8. Yadlovska Z. H. (2008) Skrypkovyi instrumentalizm: evoliutsiia rozvytku. Tradytsiine muzykuvannia ukraintsiv u yevropeiskomu prostori [Violin instrumentalism: the evolution of development. Traditional Ukrainian music making in the European space]: materialy III 106 mizhnar. nauk.prakt. konf., 11 -12 zhovtnia 2007r. Kyiv : DAKKiM, S.143.

T. Atroshchenko, T. Bondar. Preparing future music teachers for artistic and pedagogical activities in art schools.

The scientific article comprehensively examines the process of the formation of art schools in Ukraine as a fundamental factor in the professional training of future music teachers for artistic and pedagogical activities.

A significant part of the research is devoted to a retrospective analysis of leading musical centers. The study details the activities of the M. Lysenko Kyiv Secondary Specialized Music Boarding School, its close ties with the National Music Academy of Ukraine, and its profound contribution to the formation of the national performing tradition based on an individualized approach.

In particular, the traditions of the Odesa and Kyiv schools are investigated, with a special emphasis on the innovative methods of P. Stolyarsky, which were based on the physiological naturalness of playing techniques. The paper reviews the history of the Chernivtsi school, starting from the cultural and educational activities of A. Hřimaly in the nineteenth century to a constellation of outstanding contemporary teachers. It also analyzes the formation of the Lviv school, historically shaped under the powerful influence of the advanced European traditions of L. Auer and O. Ševčik, and the Zakarpattia school, which once absorbed Czech pedagogical experience and continues to develop successfully on the basis of modern institutions of higher and professional pre-higher education.

Based on the generalization of the presented material, the authors highlight a number of key factors for the successful instrumental training of a music teacher. These include an understanding of the anatomical and physiological components of the performing apparatus, a sense of freedom during performance, a strong connection between the auditory and motor spheres, flexible individualization of learning with a gradual increase in the volume of the training process, competent planning of independent work, developmental education, as well as the inseparable combination of artistic and technical development.

In conclusion, the authors summarize that the national musical culture has deep historical roots, and an extensive network of art schools of various levels serves as a reliable and indispensable springboard for the professional formation of artistically mature teachers of a new generation.

Keywords: *art schools, instrumental performance, performing skills, Ukrainian musical culture, pedagogy.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 01.03.2026

Дата публікації: 19.03.2026

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>